

Mirzacho'l tabiiy okrugi va uning o'zlashtirilish sabablari.

M.R.Ko'palova¹, R.Egamberdiyev¹

1-Urganch davlat universiteti Bioinjeneriya va oziq – ovqat xavfsizligi fakulteti 2 – bosqich talabasi.

E-mail: muxlisakopalova@gmail.com

Annotatsiya: Mirzacho'l tabiiy okrugining ko'plab qismini qumli tuproqlar tashkil qiladi. Lekin aholi soni tobora ortib borishi va ularning ehtiyoji qondirilishiga bo'lgan talab uning katta qismini o'zlashtirishga sabab bo'lgan. Uning o'zlashtirilish tarixi asosida yangi yerlarni o'zlashtirish va unumdorligini oshirish chora tadbirlarini o'rganish mumkin.

Kalit so'zlar: sho'rlangan tuproqlar, sho'rxoklar, sizot suvlar, asosiy suv manbalari, sovxozlar, "Bosh mirzacho'l qurilish statistika", genetik qatlam, erroziya.

K.Z.Zokirov O'zbekiston Respublikasi tuproqlarini mintaqaga ajratishda tabiiy sharoitlarni – iqlim, tuproq qoplami, o'simlik va hayvonat olamini asosiy omil sifatida olib, cho'l, adir, tog' va yaylov mintaqalarga ajratgan.

Mirzacho'lning qumli tuproqlarida gumus miqdori juda kam (0.3 – 0.6% ni) va ayrim gilli joylarda esa 0.5 – 1 % ni tashkil qiladi. Bundan tashqari och va bo'z tuproqlar, sug'orma och bo'z va bo'z – o'tloq tuproqlar mavjud. Mirzacho'lning tog' yonbag'irlarida to'q bo'z va jigarrang tuproqlar tarqalgan. Mirzacho'lning iqlimi quruq kontinental, o'rtacha yillik temperatura shimolda 12.5, janubda 15⁰C ga yetadi. Yozi juda issiq +40+50 ⁰C gacha, qishda esa sovuq – 4 ⁰C gacha ayrim joylarida – 30 – 35⁰C gacha pasayishi ham mumkin. Yillik yog'in miqdori 200-300 mm, yoz kunlari suvning bug'lanishi esa 1000 – 1200 mm bo'lib, yog'in miqdoridan 4 – 4.5 marta ko'p. Sizot suvlari yerning yuza qatlamiga yaqinligi sababli Mirzacho'lning tuproqlari sho'rxok, sho'rtob, och bo'z daryo vodiysida allyuvial – o'tloqi, o'tloqi tuproqlar tarqalgan. Bu okrugda shamolning tezligi 12 – 15 m/sek, bazida 46 m/sek ga yetishi mumkin. Bunday kuchli shamol tufayli tuproq erroziyalari va sho'rlanish, suv bug'latish ko'p miqdorda bo'ladi. Shamol ta'sirida turli xil kattalikdagi qum barhanlari ham hosil bo'ladi.

Mirzacho'lning ayrim joylari tuproqlari juda sho'rlangan va sizot suvlari joylashgan chuqurligi tuproq yuza sathiga yaqin bo'lganligi sababli meliorativ tadbirlar qo'llaniladi.

Uning sho'rlanmagan tuproqlarida oqquray, kovrak, qizil burgan, sho'rlangan tuproqlarda esa yulg'un, sho'rxoklarda ajriq, kurmak kabilar o'sadi.

Mirzacho'l okrugining asosiy suv manbai Sirdaryo hisoblanadi. Okrugning ayrim hududlari qor suvi bilan to'ynadi. Bu hududlarda yozda suv ko'p, qishda kam bo'ladi. Shu sababli daryo suvini tartibga solib turish maqsadida sig'imi 100 mln.m³ bo'lgan Jizzax shaxri yaqinida Jizzax suv ombori qurildi. Bu okrugda Achchiqsoy, Zominsuv, Rovatsoy kabi soylari mavjud bo'lib, ularda bahor oylari suv bir muncha ko'p, yoz oylari esa birmuncha kam miqdorda bo'ladi. Mirzacho'lda gurund suvlari siljishi qiyin va yuza 1 – 5 m chuqurlikda joylashganligi sababli ayrim hududlardagi suvlar sho'r, ichishga yaroqsiz. Tekislikning Aydar – Arnasoy ko'li (O'zbekistonning eng yirik ko'l tizimi) tomon gurunt suvi chuqurligi 0.5 – 1.0 m ga yaqin bo'lib, o'ta sho'rlangan. Okrugning tekislik qismida 200 – 300 m da chuchuk suv, 1500 – 3000 m chuqurlikda mineral termik suv qatlami borligi aniqlangan.

XIX asrning 95-yillarida Mirzacho'lda uzunligi 84 km bo'lgan kanal qazilgan va sug'oriladigan yerlar 76 ming gektar (ga) ga yetgan. 1910 – 1914 yillarda sug'oriladigan yerlar miqdori 95 ming ga bo'lgan, keyinchalik bu maydonning 60 ming ga sho'rlanish va botqoqliklar hosil bo'lishi tufayli yaroqsiz holga kelgan.

O'tgan asrning 30 – yillarida Mirzacho'lga O'zbekiston aholisining zich bo'lgan qatlamlaridan yangi oilalar ko'chirib keltirilgan va sovxozlar, yirik qishloqlar tashkil qilingan. 1939 – 40- yillarda sho'rlangan, botqoq hosil bo'lgan 60 ming ga yerlar qayta o'zlashtirildi. Ikkinchi jahon urushi tugagach sovetlar mamlakatlarni iqtisodiyotini “bir tomonlama rivojlantirish” to'g'risida qaror qabul qildi. O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish maqsadida paxta yakka hokimligi ya'ni asosi paxta bazasiga aylantirish ittifoq hukumdorlarining asosiy maqsadiga aylangan edi. 50 – yillardan boshlab markaz buyrug'i bilan aholining mehnatga layoqatli barcha qismini e'tibori taqir va bo'z yerlarni o'zlashtirishga qaratildi. 1956 yilda “Boshmirzacho'l qurilish” tashkiloti tuzildi va sug'oriladigan yerlar 205,5 ming ga yetdi.

1956 – 1965 yillarda 84 ming ga yerlar o'zlashtirildi. 16 ta paxtachilikka ixtisoslashgan, bitta bog'dorchilik, uzumchilikka ixtisoslashtirilgan sovxozlar tashkil

qilindi. Mirzacho'l yerlarini sug'orish va melerativ holatlari yaxshilandi va janubiy Mirzacho'l kanali qurildi.

Hozirgi kunda aholi soning tobora ortib borishi tufayli ularning ehtiyojlari ham (oziq – ovqat, uy – joy va boshqalar) ortib bormoqda. Statistika bo'yicha O'zbekiston aholisi soni 2020 yil boshida 131.6 ming kishiga o'sgan. Aholi sonining bunday ko'lamda ortishi tufayli ularni ehtiyojlarini qondirish maqsadida yangi va nazoratdan chiqqan yerlar o'zlashtirilmoqda. Mirzacho'lning qumli cho'l tuproqlarida ham keng miqyosda o'zlashtirish ishlari olib borilmoqda. Qumli cho'l tuproqlarini profili har xil genetik qatlamlardan iborat (1 – jadval).

t/r	Genetik qatlam chuqurligi	Qatlam turlari
1.	0-4 sm	Qalin bo'lmagan, 1 yillik ildizlar rivojlangan
2.	4-10 sm	Chim osti
3.	10-25 sm	Zichlashgan, g'ovaklik kam, o'simlik ildizlari yarim chirigan
4.	25-120 sm	Sho'rlangan qumli

Qumli tuproqlarni haydash va sug'orish natijasida tuproqning yuza chim qatlam suvi bilan kelgan har xil keltirilmalar bilan aralashib 30 sm li gumus qatlamni hosil qiladi. Yangi o'zlashtirilgan bunday tuproqlarga dastlab paxta, beda, g'alla va boshqa mahsulotlar yetishtiriladi.

Demak, Mirzacho'l tabiiy okrugi iqlimi, sizot suvlari joylashuviga qarab turli meliorativ choralar qo'llash, yangi o'zlashtirilgan yerlarni strukturasi buzilmasligini nazorat ostiga olish lozim. Bunday yerlar sho'rlanish va erroziyaga moyil bo'lganligi uchun dastlab daraxt va butalar ekish maqsadga muvofiq bo'ladi. Erroziyani oldini olish maqsadida ixotazorlarni (7 qatorli: dastlaki 2 qatorga uzun bo'yli daraxtlar terak, mirzaterak, keyin 5 qator qilib mevali daraxtlar ekiluvchi maydon) tashkil qilish, sho'rlanishni oldini oluvchi va sho'rlangan yerlarda o'sadigan o'simliklarni keng miqyosda ekilishi lozim. Bunday chora – tadbirlar sho'rlangan va nazoratdan chiqqan yerlarni yana unumdor qatlamga aylanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'ofurova L., Abdullayev S., Nomozov X. Meleorativ tuproqshunoslik. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" T 2003.
2. Namozov X., Toshpo'latov S., Ro'zmetov M. Mirzacho'l hududi sug'oriladigan tuproqlarining meliorativ holati va unumdorligini oshirish yo'llari. -Toshkent: "O'zbekiston Milliy entsiklopediyasi"-2004.
3. S.A.Abdullaev, X.Q.Namozov Tuproq melioratsiyasi va gidrologiyasi Toshkent – "Fan va texnologiya" – 2018. 13-14,186
4. X.Q. Nomozov, Sh.M. Turdimetov "O'zbekiston tuproqlari va ularning evolyutsiyasi". Toshkent 2016. 53-69 b.